

Namık Kemâl'e Göre “Şark Meselesi” ve Osmanlı Devleti’ni Çöküşe Götüren Sorunlar

*According to Namik Kemal “Eastern Question” and the Problems that
Lead to Collapse Ottoman State*

Musa GÜMÜŞ*

Özet

19. asır Türk düşünce dünyasının önemli temsilcilerinden biri olan Namık Kemâl, edebiyatın birçok alanında değerli eserler vermesinin yanında, Osmanlı Devleti’nin sosyal, siyasî ve ekonomik meselelerine dair önemli makaleler yazmıştır. Namık Kemâl, “Şark Meselesi” çerçevesinde Osmanlı Devleti’nin sosyal, siyasî ve ekonomik sorunlarına değinmiş ve kendince bu sorunların çözümü için öneriler sunmuştur. “Şark Meselesi” ve çerçevesinde meydana gelen olaylar, Osmanlı Devleti’ni ilgilendiren ve devleti çöküşe götüren sorunlar ile yakından ilgilenen Namık Kemâl, bu konuda azımsanmayacak kadar makale yazmıştır. Namık Kemâl “Şark Meselesi”ni irdelerken, bir anlamda Osmanlı Devleti’nin içinde bulunduğu sorunları da tahlil etmiştir. Böylece “Şark Meselesi” çerçevesinde Osmanlı Devleti’ni tarihî, sosyal, siyasî ve ekonomik alanlarda çöküşe götüren sorunları net bir şekilde ortaya koymuştur.

Biz bu makalede Namık Kemâl’in Osmanlı Devleti’nin içinde bulunduğu şartlar ve “Şark Meselesi” çerçevesinde Osmanlı Devleti’ni çöküş götüren sorunlar hakkındaki fikirlerini bugüne taşımaya çalıştık.

Anahtar Kelimeler: Namık Kemâl - Şark Meselesi - Osmanlı Devleti’nin Çöküşü - Batı Dünyası - Rusya

Abstract

Namik Kemal who is one of the most important representatives of Turkish thought world of 19th Century had written significant articles related to social, political and economical issues of Ottoman State, in addition to fundamental works in literature. Namik Kemal referred to social, political, and economical issues of Ottoman State within the framework of Eastern Question, and he provided solution suggestions to these problems. Namik Kemal who closely concerned Eastern Question and the events occurred around Eastern Question which are related to

* Arş. Görv., Muş Alparslan Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü - Muş

Ottoman State, and led the state to collapse, wrote substantial articles about this issue. While Namık Kemal examining "Eastern Question", in a sense he analyzed the problems of Ottoman State. Thus, within the framework of Eastern Question, Namık Kemal clearly indicated the problems that led to collapse of Ottoman State in historical, social, political, and economical areas.

In this study, within the framework of Eastern Question, we will try to move opinion of Namık Kemal concerning the conditions which Ottoman Empire was in, and the problems led to collapse of Ottoman Empire to present.

Key Words: Namık Kemâl - Eastern Question - Collapse of Ottoman State - Western World - Russia.

Giriş

19. Yüzyıl Türk münevverlerinin en önemlileri arasında bulunan Namık Kemâl, Osmanlı Devleti'nin siyasî, sosyal ve ekonomik hayatına dair birçok makale yazmış, bu makalelerinde devletin içinde bulunduğu sorunlara değinmiş ve bu sorunların çözümü için öneriler sunmuştur.

Namık Kemâl, Osmanlı Devleti'nin yaşadığı sorunlar hakkında ortaya koyduğu isabetli görüşleri ile çok yönlü bir mütefekkir olarak tarihte yerini almıştır. Dönemin düşünce dünyasına da önemli katkılar sağlayan Namık Kemâl'in asıl değeri diğer birçok Türk münevveri gibi vefatından sonra anlaşılmış, hakkında yapılan onlarca çalışma ile de fikirleri günümüze taşınmıştır.

Siyasetle de iç içe olan Namık Kemâl, dönemin olaylarını, Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu durumu, Batı'nın Osmanlı Devleti'ne karşı yaklaşımını ve bunun siyasî, sosyal ve ekonomik alanlardaki yansımalarını iyi okuyabilmiş, ileri görüşlü bir düşünürdür (Aydın, 2009: 26). Namık Kemâl, millete hizmet için tek vasıta olarak gördüğü yazılarını gazeteler aracılığıyla yayımlamıştır. Namık Kemâl, kendisinin de dediği gibi "vatan hizmetkârlığı için doğmuş"tu. Bu düşünce ile hareket eden Namık Kemâl, fırsat bulduğu her an yazmaya devam etmiştir: "Kendimi vatan hizmetkârlığı için doğmuş bilenlerden olduğum gibi bu vazifeyi ifâya yazıdan başka kendimce bir vâsıta bulamadığımdan elimde kalem tutmağa kudret hissettiğim günden beri gazeteciliği ihtiyar edindim" (Özon, 1997: 222).

Namık Kemâl'in gençlik dönemin siyasî atmosferi, onun idealist bir düşünce sistemini benimsemesine zemin hazırlamıştır¹. Yine aynı siyasî atmosfer, onun pragmatik bir düşünce sistemini benimsemesine sebep olmuştur. Siyasî yazılarının çok önemli bir kısmı Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu sorunlarla ilgilidir. "Şark Meselesi" çerçevesinde Batı'nın içinde bulunduğu siyasî şartlar ve uluslar arası çıkar ilişkileri, Batı'nın Osmanlı politikası, Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu sosyal, siyasî ve ekonomik durum, Osmanlı devlet adamlarının siyasî duruşları, Osmanlı Müslim-Gayrimüslim tebaanın içinde bulunduğu ruh hali ile ortaya koydukları tavır ve davranışlar, bunun Osmanlı Devleti'nin siyasî, sosyal ve ekonomik hayatına yansımaları, Namık Kemâl'in makalelerinin siyasî konuları arasında yer alır. Bunlara ilaveten Namık Kemâl "Şark Meselesi" çerçevesinde devleti çöküşe götüren sorunları da irdeler.

¹ "Müstesna zekâsı, derin tarihi vukûfu, dünyanın tuttuğu yolu görüp tahlil ve idrâk eden yüksek kabiliyeti ile Namık Kemâl'i kendi milleti ve vatanı için silah olarak elinde yalnız kalemi olduğu halde dâhili ve harici düşmanlara karşı yine fikrin en müessir silahlarından daha kuvvetli bir mücadele vasıtası olduğuna kani olan bir mücahit olarak görüyoruz" (Baysal, 1942: 190).

Biz de Namık Kemâl'in "*Şark Meselesi*" hakkındaki görüşlerini günümüze taşıyarak onun bakış açısından "*Şark Meselesi*" çerçevesinde Osmanlı Devleti'ni çöküşe götüren sorunları değerlendirmeye çalışacağız.

a. "*Şark Meselesi*"ne Genel Bir Bakış

"*Şark Meselesi*"nin, ortaya çıkışı ve tarihî mahiyeti hakkında değişik görüşler ileri sürülmektedir. "*Şark Meselesi*", siyasî bir tabir olarak Batı'da ortaya çıkmıştır. Batı'nın Doğu hakkındaki tasavvuru, Doğu'ya istediği şekli vermeye çalışması ve Doğu üstünde tam bir hâkimiyet kurmak düşüncesi yine "*Şark Meselesi*" olarak tanımlanabilir. Ruslar, 1815 Viyana Kongresi'nde, Osmanlı tebaası olan Rumların Osmanlı Devleti'ndeki durumlarını gündeme getirerek Rumlar lehine birtakım kararlar aldırarak istemiş, ancak Rusların bu girişimi Metternich tarafından reddedilmiştir (Kemâl, 1327b: 1). Bunun üzerine Rus Çarı I. Aleksandır da Osmanlı tebaası Hristiyanların genel durumlarına değinmek için "*Şark Meselesi*" tabirini kullanmıştır (Şahin, 2006:21). "*Şark Meselesi*", tarihte birçok farklı anlam ve siyasî amaçlar için kullanılmasının yanında, Viyana Kongresi ile yeni bir boyut kazanmış oldu. "*Şark Meselesi*" bu yeni boyutuyla 19. asrın uluslararası siyasî atmosferini oldukça etkilemiş ve Osmanlı Devleti'ni oldukça meşgul etmiştir.

İslamiyet ile Hristiyanlık arasında ortaya çıkan ilişkilere bağlı olarak Batı'da Haçlı zihniyeti ortaya çıkmıştır. Bu haçlı zihniyetinin siyasî faaliyetlerinin bir ürünü olarak iki safhada gündeme gelen ve adına "*Şark Meselesi*" denilen proje; Türkleri, ilk başta Anadolu'ya sokmamak anlayışını benimser. Bu, Malazgirt Savaşı'yla uygulamaya koyulmak istenmiş ancak başarısızdır. Bunun üzerine Batı, yeni bir girişimde bulunarak Türkleri Anadolu'da durdurmayı amaçlar ancak Miryakefalon Savaşı'yla bu amaç da tarihe gömülür. Bundan sonra Batı, Türkleri Rumeli'den atmayı planlar, ancak bu plan da Çirmen Savaşı'yla suya düşer. Bu safhanın son aşamasında ise Türklerin Avrupa'ya yayılışını engellemek planı devreye sokulur; ancak bu plan da Niğbolu Savaşıyla tarihin derinliklerine gömülür. Batı, "*Şark Meselesi*"nin birinci safhasında, Türkler hakkında hazırladığı planların hiçbirini uygulamaya koyamaz ve herhangi bir başarı sağlayamaz.

"*Şark Meselesi*"nin ikinci safhası, Osmanlı Devleti'nin Avrupa kıtasında fethettiği bölgelerdeki Hristiyanları Osmanlı hâkimiyetinden kurtarmak amacıyla Batı tarafından başlatılır. "*Şark Meselesi*"nin bu safhasında, bütün Hristiyan unsurların birer birer bağımsızlığa kavuşturulması, Osmanlı gayrimüslim unsurları hakkında ıslahat talebi, baskı ve bu vasıta ile Osmanlı Devleti'nin içişlerine müdahale edilmesi, Türklerin Balkanlar'dan tamamen atılmasını sağlayacak siyasî çareler bulunması, İstanbul'un Türklerin elinden alınması ve safhanın son bölümünde Türklerin Anadolu'dan atılması hedeflenir ve bunun için faaliyetler gerçekleştirilir.

Görüldüğü gibi "*Şark Meselesi*"ne yüklenen anlamlar oldukça geniş ve tarihî süreci de 12-13 asrı aşan geçmişe dayanmaktadır. Temeli de genel hatları itibariyle Türk-İslam Medeniyeti'nin Batı karşısındaki durumu, Batı'nın buna verdiği tepki ve ortaya koyduğu siyasî manevralara dayanmaktadır. İki safhada ele alınan "*Şark Meselesi*"nde, süreç iki değişik şekilde işlemiştir: 1699'a kadarki birinci süreçte Batı savunmada, Türkler ileri harekâttadır.

1699'dan Sakarya Savaşı'na kadar olan ikinci bu süreçte Türkler savunmada, Batı da askerî, siyasî ve ekonomik saldırıdadır².

Dikkat edilirse "Şark Meselesi"nin seyri, Batı'nın ya da Türklerin içinde bulunduğu kuvvet durumuna göre değişmiştir. Türkler güçlü olduğunda Batı savunmada kalmış, Batı güç kazandığında ise Türkler savunma durumuna geçmiştir. Namık Kemâl'e göre Osmanlı Devleti'ni çöküşe götüren sorunlar Türklerin savunma durumunda olduğu süreçte ortaya çıkmaya başlamıştır.

b. Namık Kemâl'e Göre "Şark Meselesi"nin Tarifi ve Tarihî Süreci

Namık Kemâl, "Şark Meselesi"ni; "İki asırdan beri yanar dağlar gibi hiç umulmadığı bir zamanda âteş-engiz-i galeyân olarak zelzele-i sademâtiyle rûy-ı 'arzın şeklini tağyir etmesinden korkulan devâhî-i siyâsetin adı" olarak tanımlar(Namık Kemâl, 1327a: 1). Osmanlı topraklarının herhangi bir kısmında ortaya çıkan bir olay, "Şark Meselesi"nin yeniden ve bir anda alevlenmesine sebep olmaktadır(Namık Kemâl, 1303a: 454). Namık Kemâl, "Şark Meselesi"nin tanımını yaparken, aynı zamanda bir tarih saptaması yapmaktadır. "İki asır önce"den kasıt ise Osmanlı Devleti'nin Ruslarla imzaladığı Küçük Kaynarca Anlaşması'dır. Başka bir yazısında, *bu mes'eleyi Kaynarca mu'ahedesi doğurdu... Zirâ mu'ahede-i mezkureye va'z-ı imza ile Rusya Devleti Şark Hristiyanlarını hakk-ı himâyet kazanmakla İstanbul'un hüccet-i mülküne mâlik oldum itikadına düşüp bu çığırdan ilerledi*"(Karal, 1942: 286) demektedir. Namık Kemâl, "Şark Meselesi"ne dair diğer bir tespiti ise, "Şark Mes'elesi, bu nâm ile Avrupa kabinetoları beyninde ve gazete lisânında bir mu'ammâ gibi döner dolaşır ve hâl ve keşfi için bir müddetden berû 'aklı eren ve ermeyen herkes çabalar vermeğe çalışır ve Şark'a dâ'ir her ne zaman 'âcizleri çıksa kabinetolarını mazbata müzâkerâtında cümleden evvel bu mu'ammâ misli görülmemiş bir ta'am gibi Niâde-i tabakçeyi mütala'a olunur ve erbâbı politikadan her biri bir kere elini uzadıp, evirir, çevirir, bakar, koklar nihâyet bilmediği şey olduğundan ürküb yine yerine bırakır ve furû'atı üzerine bir tedbiri muvakkat bulunarak tabakçeyi mesele yine konulduğu gibi kaldırılır ve bir başka vakit için saklanır" (Karal, 1942: 286-287). "Şark Meselesi"nin, bizatihî batının bir ürünü olduğunu, ancak meselenin halledilmesinde de bizzat Batı'nın çaresizlik içinde bulunduğunu belirtir. Bu çaresizlik halinin temelinde çıkar çatışmalarının yer aldığını, bu yüzden de meselenin bir türlü halledilemediğini belirtir. Çıkar çatışmaları yüzünden "Şark Meselesi"nin çözümünde ortak bir yol bulunamamıştır. Ancak buna rağmen konu uzun zamanlar sürüncemede kalmış ve ortaya çıkan her yeni olayla birlikte yeniden gündeme gelmiş ve çözüm olmayınca başka bir olay için saklanmıştır. Bu durum, Namık Kemâl'in deyişyle "Şark Meselesi"nin "çürüyüp kokması ve bunu koklayanın burnunun" düşmesine sebep olacak hale getirmiştir(Karal, 1942: 287). Bu hali ile Şark Meselesi, "Avrupa'nın mübâhasesinin bir kalıtı" haline gelmiştir(Namık Kemâl, 1303b: 454).

² Şark Meselesi hakkında bkz: Edouard Driault, *Şark Meselesi, "Bidâyet-i Zuhûrundan Zâmanımıza Kadar"*, Çev. Nafiz, Yay. Haz., Emine Erdoğan, Berikan Yay., 2. Baskı, Ankara, 2005; Ahmed Saib, *Şark Meselesi*, Yay. Haz. Saadetin Gömeç, Akçağ Yay., 1. Baskı, Ankara, 2008; Matthew Smith Anderson, *Doğu Sorunu*, 2. Baskı, İstanbul 2010; Bayram Kodaman, *Sultan II. Abdülhamit Devri Doğu Anadolu Politikası*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., Ankara, 1987; Hüner Tuncer, *19. Yüzyılda Osmanlı-Avrupa İlişkileri*, Ümit Yay., Ankara, 2000; Raif Karadağ, *Şark Meselesi*, 2. Baskı, Emre Yayını, 2005; İlker Alp, *Şark Meselesi veya Emperyalizmin Türk Politikası*, Edirne 2008.

Namık Kemâl'in "*Şark Meselesi*"ni Kaynarca Anlaşması'na dayandırması, "*Şark Meselesi*"nin sadece siyasî bir mesele olmadığını, ayrıca dinî bir mesele olduğunu göstermektedir. Zira Rusya'nın, Kaynarca Anlaşması'na koydurduğu madde ile Osmanlı tebaası olan Hristiyanları himaye altına almıştır. Osmanlı Devleti'nin nüfusunun önemli bir kısmı Müslüman'dır ve devlet sistemi İslamî esaslara dayanır. Buna karşılık Osmanlı Devleti'nin aleyhine gelişme gösteren Batılı devletler Hristiyanlık esasına dayanırlar. Osmanlı tebaası arasında önemli miktarda Hristiyan olması, Batılı devletlerin bunlar hakkında, özellikle; "*Şark Meselesi*"nin ikinci safhasında birtakım girişimlerde bulunmalarına sebep olmuştur. Kaynarca Anlaşması'na Rusya'nın, Hristiyanların müdafaası anlamına gelecek bir madde koydurması bu girişimlerden ilkidir(Karal, 1942: 286-287).

c. Namık Kemâl'e Göre "*Şark Meselesi*"nin Dinamikleri ve Devleti Çöküşe Götüren Sorunlar

Namık Kemâl'de "*Şark Meselesi*"nin dinamikleri ve Osmanlı Devleti'ni çöküşe götüren sorunlar, ana başlıklarla şu şekilde ortaya çıkmaktadır:

1. Osmanlı Devleti'nin kudret sorunu,
2. Osmanlı Devleti toprakları üzerinde Batılı devletlerin siyasî mücadeleleri
3. 19. Asırda kendini iyiden iyiye hissettiren milliyetçilik düsturu,
4. Türklerin Hristiyanlara zulüm ettiğine dair dolaşan menkıbeler ve bu menkıbeler doğrultusunda Batı'da oluşan kamuoyu
5. Batılı güçlerin Osmanlı tebaası olan Hristiyanlar hakkında talep ettikleri ıslahatlar,
6. Tanzimat Fermanı ve Islahat Fermanları,
7. Âli, Fuad ve Mahmud Nedim Paşaların tuttıkları siyaset usulü,
8. Bâbîâli'nin yanlış politikaları,
9. Osmanlı Devleti'nin Batı'ya hoş görünmek istemesi,
10. Osmanlı Devleti'nin muasır medeniyeti yakalamak düşüncesi.

1. Osmanlı Devleti'nin Kudret Sorunu

Osmanlı Devleti'nin kudret sorunu aslında "*Şark Meselesi*"nin ikinci safhası yani, Batı'nın saldırıda, Türklerin de savunmada olduğu dönemin ana karakterini oluşturmaktadır. Bu dönemde Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu gerileme sürecinde önemli kayıplar yaşadığını, otoritesinden çok şeyler kaybettiğini, devlet sisteminin dönüşümü sağlayamamanın verdiği sorunlarla mücadele ettiğini ve medeniyeti derinden etkileyecek bir zihniyet buhranı içinde bulunduğunu görmekteyiz.

Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu bu durum, Namık Kemâl'in düşünce dünyasını sürekli meşgul etmiş, bu konudaki düşüncelerini gazetelerde ortaya koymuştur. Namık Kemâl, "*Şark Meselesi*"ni anlamının, ilk başta Osmanlı Devleti'nin Batı ile geçmişte olan ilişkilerinin anlaşılmasına bağlı olduğunu düşünmektedir. İlişkileri anlatırken kılıç hakkıyla sahip olunan topraklar ve diplomatik zaferden bahseder. Özellikle Batı ile olan siyasî ilişkilerin sınırlarının

savaş ve barış gibi iki durumla çizildiğini belirtir. Bu çerçevede, geçmişteki Osmanlı zaferlerine değinir; bu zaferlerin nasıl gerçekleştiğini anlatır. Ancak sürecin belli bir zamandan sonra tersine döndüğünü belirterek III. Mustafa devrinden itibaren işlerin bozulmaya başladığını söyler: "ondan sonra devletimizin satveti gurûra ve mehâret-i hayâlâta tahavvül ederek ve Osmanlıların lâzime-i şân-ı 'addolunan mekânet-i ihtiyatkârâne dahi Ragıp Paşa ile berâber mezâr-ı 'ademe girerek Mustafa-yı Sâlis devrinin evâhirinden Mahmud-ı sâni zamanının evâiline kadar Rusya'ya dört kerre ilân-ı harb ettik ... Belki hiçbir millette görülmemiş denilebilecek ve hatta Osmanlıların zaman-ı ikbâllerinde gösterdiği mehâret ve 'azamete ma'kûsen mütenâsib olacak derecede maddî ve ma'nevî bin türlü hezîmetlere uğradık. Avrupa'da olan mülkümüzün hemen nisfından ziyâdesini gâ'ib etdik(Kemâl, 1327a: 8)". Namık Kemâl, gelinen sürecin aldığı noktanın "Şark Meselesi"ni besleyen bir hale büründüğünü anlatmaya çalışır. Namık Kemâl, devletin kurumsal bağlamda ve zihniyet bağlamında nasıl bir istikamete gittiğini ve sonuçlarını iyi okumuş ve bunu yazılarına olabildiğince yansıtmaya çalışmıştır.

Namık Kemâl, Rusya örneği ile Osmanlı Devleti'nin Batı karşısındaki durumunu, "Topun karşısına şişhâne, tüfeğin karşısına yatağan, süngünün karşısına sopa, tedbîrin karşısına hîle, mantığın karşısına şi'ir, terakkinin karşısına vukûf, intizâmın karşısına ihtilâl, ittîfâkın karşısına tefrîka, fikrin karşısına kavuk ile gittik"(Kemâl, 1327a: 8) şekilde veciz bir şekilde anlatmıştır.

Namık Kemâl durumun bu hale gelmesini Osmanlı Devleti'nin kudret sorunuyla açıklamaktadır. Bir zamanlar, "Şemsin kürre-i 'arzi tenvîr eylemesi kâbilinden olarak şeci'ân-ı Osmâniyân dâhi 'asrı mes'adet-i sâdisin evâhirine doğru âfitâb-ı âlemtâb âsâ ta aksâyı mşrıktan tulû' ile garp taraflarını envâ'i ma'ârif ve medeniyetle telmih etdik"lerini biliyoruz. Yine "Türkler, o millet değil midir ki medreselerinde Farabîler, İbni Sina'lar, Gazalî'ler, Zimahşeri'ler tevsî-i ma'arif et eylemiştir" (Kemâl, 1285b), "Osmânlı, o nesl-i kerîmdir ki, mu'terizimin dediği "medrese mahsullerinden İbn-i Kemâller, Sa'adeddînler ve istihfâf ettiği köy a'zalarından Köprülüler, Mehmed Ali'ler yetiştirmiştir(Kemâl, 1285f)" Ancak süreç bu şekilde devam edemedi: "Şimdi ise cehâlet ve beta'âtimiz bizi ol derece vâdi-i tezebzübe ilkâ' etmiştir ki vaktiyle satvet endâz-ı çâr-ı kûşe-i 'âlem ve sebebi iftîhâr ve bâ'is-i rahat ve huzûrumuz el'ân ecdâd-ı şeca'ât nijâdımız Türk oldukları halde Türklüğün nâmını biz kabul etmez olduk. Hatta birimize sen Türk'sün deseler kızıyoruz"(Karal, 1942: 284). Namık Kemâl'in bu yazısında görüldüğü gibi kendimize ait önemli hasletlerden yoksunuz. Aynı süreçte Avrupa ise "nazariyat-ı ilmiye"nin "asar-ı hariciyeye" tatbiki ile elde ettiği neticeleri sonunda göz kamaştırıcı azametini yakalamıştır(Baykal, 1942: 190).

Osmanlı Devleti'nin kudret sorunu 19. asırda daha da belirgin hale gelirken, devletin karşılaştığı sorunların üstesinden gelme kararlılığını yitirmek üzere bulunduğu görülmektedir(Kemâl, 1327e: 99). Osmanlı'nın bu durumu, onun "Hasta Adam" olarak nitelendirilmesine sebep olmuştur. Namık Kemâl de bu hastalığın nedenlerini şu şekilde ifade etmiştir: "Hastalığın hakikati killet-i ricâl, killet-i mâl, killet-i asker, killet-i esbâb ve l-hâsıl killet, killet, killet, herşeye killet... Anın menşe'i ise istibdâd-ı hükûmetdir. Niçün def' edemiyor? ya hekimler ki 'ayn-ı illetir, etrafına toplanan (Rusya gibi filan gibi) birtakım yılanlarla söz birliği etmiş, biraz kıvıldansa hekimler işâret edecek, yılanlar hemân sokmağa yutmağa kalkışacak. O da kendi sâyesinde ta'ayyüş eden ve anın fenâsından sonra kundura boyamakla bile geçinmeğe muktedir olamayan hekimlerin intibâh hâsıl etmesine intizâren bir müddet daha tevakkuf edüb duruyor" (Kemâl, 1327e: 97-98). Namık Kemâl'e göre hastalığın sebebi, bir anlamda Osmanlı Devleti'nin geriliğinin sonuçlarıdır. Zira devlet adamı yokluğu,

para yokluğu, asker yokluğu... Bu yokluklar Osmanlı Devleti'ni yatağa düşürmüştür. Osmanlı Devleti'nin kudret sorununa sebep olan bir başka sorun zihniyet meselesidir. Namık Kemâl bunu şu şekilde açıklıyor: "...mahallenin en güzel yerinde bir hane görürüz ki temelleri gâyet sağlam olduğu hâlde yerlerinden oynayıp binânın her cânibi inhidâma yüz tutmuş içinde birkaç adam ellerindeki balta ile muttasıl eğrilmiş temelleri kesmeye ve birkaç şahıs dahi üstündeki kiremidleri ve camları soymaya çabalar. Hanenin her tarafında aralıkta 'alevler görünür biraz kimseler ellerindeki abdest ibrikleriyle su taşıyarak bunları söndürmeye çalışırlar. Hâlbuki hânenin dört tarafından ellerinde yanan meşâleler ile içeri girip yakmağa çalışan düşmanları def'e kimse takayyüd etmez. Asıl hânenin sâhibleri olan binlerce nüfus aç ve çıplak kuru tahtalarda yatar hânenin hâlinde asla haberdâr edilmez. Ve biraz haberi olanlar dahi tevekkeltu al-Allah ile gelen düğün bayramdır diye biri birine teselli vererek oturur. İşte bu da bizim devletimizin halidir" (Kemâl, 1285c).

Namık Kemâl, bu benzetmeyle, dünya coğrafyasının en güzel yerinde kurulmuş ve temelleri sağlam olan Osmanlı Devleti'nin gelinen noktada, içinde bulunduğu kötü durumu ortaya koymak istemektedir. Yani başındaki Batı'da ise bu durum oldukça farklıdır: "...her hânenin sâkinleri kimi dam aktarır, kimi pencereleri silip parlatır, kimi süpürür, kimi siler, kimi bağçe beller, kimi ağaç budar ve'l-hâsıl herkes hânesinin imârî hizmetiyle durmuyor çalışıyor. İşte bu hâneler Avrupa devletlerinin 'aynıdır" (Kemâl, 1285c). Batı'da herkesin görevini layıkıyla yerine getirdiği bir sistem kurulmuştur. İşte Avrupa'nın çehresi budur. Avrupa'nın bu çehresi onun kudret ve istikbal durumunu göstermektedir. Böyle bir durum ise; "Artık öyle bir muntazam mahallede böyle bir hânenin şu hey'ette durması yakışık almayacağından eğerçi bir zaman hânenin taksîm-i arsasındaki ihtilâf, 'arbedenin bekâsına medâr olursa da bir gün gelür ki ahâli-i mahalle şamatadan, gürültüden ve hânenin nizâmsızlığından bîzar olarak ya siz de işinizi yoluna koyup bize benzeyiniz yahud bu mahalleden çıkınız derler" gerçeğini bize açık bir şekilde göstermektedir (Kemâl, 1285c). Son iki asrın sonunda gelinen nokta tam da bunlardır: "İşte vaktiyle bir küçük 'aşîretten bir hilâfet-i kübrâ teşkil eden ve sademât-ı celâdetiyle dünyâyı titreden Devlet-i 'Âliyye'nin zemân-ı ikbâli bu zemânlar imiş", (Namık Kemâl, 1327e: 99) şimdi emr-i ber-akis oldu" (Kemâl, 1285f).

Devletin içinde bulunduğu sorunlar, onun Avrupa devletler sistemine dâhil olmasının önünde büyük bir engel olmuştur. Ancak Namık Kemâl bunun üstesinden gelmenin mümkün olduğuna inanarak, " Bize nazar-ı hakaretle bakanlara meyyit olmadığımızı bildirelim. Biz bir mülke mâlikiz ki rub'-ı meskûnda mislü yokdur. Biz bir fatânet-i fitriyye ile mecbûlüz ki sâ'ir kavmlerin yüz yılda geçirdiğini belki nısfî müddetde istihsâl ederiz. Anların bunca 'asırlar tecrübeler ve fedâkârlıklar ile kazandıkları sanayi' ve 'ulûmu biz hâzırca nakl ve temellük edebiliriz ve anların nice ma'sûm kanlar dökerek hâsıl etdikleri usûl-i hürriyyeti biz hükûm-i şerî'âtle ele geçiririz. Bizim vatandaşlarımız olan 'akvâm-ı tâbi'ânın cümlesi bu maksadda bizim ile hem-efkârdır. Zîrâ anlar da bizim ile berâber zahmet ve zillet çekiyorlar ve anlar da bu mülkün evlâdı ve nef ve zararda müştereği olduklarından hükûmet-i Osmâniyye'nin devâm ve kıvamındaki menfa'âti ve 'aksi hâlindeki mazarratı idrâk ederler. Bu takdirce anlar ile elele verüb hukûk-ı milliyyemizi arayalım. Tâ ki önümüzdeki muhlikeye düşmeyelim" der (Kemâl, 1285c: 5). Bunun ise "sa'ir devletler ne yolda ileri gitmişlerse, o yola girilerek" gerçekleşebileceğini düşünmektedir (Aydın, 2009: 28). Yani muasır medeniyetler seviyesine ulaşmak sorunların çözümü için bir anahtar olabilir.

2. Osmanlı Devleti Toprakları Üzerinde Batılı Devletlerin Siyasî Mücadeleleri

Namık Kemâl, "Şark Meselesi"nin bir başka dinamiği olarak, Rusya başta olmak üzere büyük devletlerin Osmanlı toprakları üzerindeki mücadelelerini görmektedir. Batı'nın "Şark Meselesi"ne yaklaşımı Rusya'nın Osmanlı politikası ile yakından ilgilidir. Yani Rusya'nın politik tavrı Batılı devletlerin Osmanlı Devleti'nin iç ve dış işlerine müdahale edip etmemelerinde önemli bir etkidir. Namık Kemâl, Rusya'nın geleneksel politikasını gerçekleştirmek, yani güneye sarkma politikasının ne gibi sonuçları beraberinde getireceğinin farkındaydı. Ona göre Osmanlı üzerindeki Rus tehlikesi sadece Osmanlı devleti için değil, Avrupa için de ciddi bir sorundur. O, bu konuda Avrupa'ya: "öyle bir mütegalib hükümet muhit-i şimâliden muhit-i cenûbiye[ye] kadar sarkıp da bütün cihân-ı medeniyeti kucakladıktan ve Çin'i ufak bir darbe ile taht-ı esârete aldıktan sonra pençesinden Avrupa'nın istiklâlini kimler kurtarabilir? Memâlik-i mütemeddine ticâretinin limânlarından iki mil harîce çıkmasına kimler imkân bulacak? Efkâr-ı beşere bütün mükevvenâtı ihâta edecek kadar vüs'at vermekte olan darü'l-fünûnları Kazaklara kışla olmakdan kimler muhafaza edecek? Şimdi bütün Rusya mülkünü satın almaya muktedir görünen bankaları adı birer köşe sarrafi halinde kalmasına kimler çaresiz olacak? İhtimal ki şu mülâhazâtımız hayalâta haml olunur. Evet bir bilene kadar mütehakkikü'l-vukû' olsa yine bir dereceye kadar vehmiyyâtdan add etmek nekâyıs-ı beşeriye mukteziyâtındandır" (Aydın, 2009: 31) uyarısında bulunmuş ve Batı'nın bu konudaki yaklaşım yanlışlıklarından yakınmıştır.

Kayıtsızlığın devam etmesi durumunda ise gelecekte onları bekleyen sorunları: "Kırım'ın, Lehistan'ın, Çerkezistan'ın zabt olunacağına vaktiyle ehemmiyet vermeyen devletler, acaba o ihmâllerden şimdi hoşnud mudurlar? şimdi Buhara'da, Hive'de bu kadar yerlerin istilâ gördüğünü masal gibi dinleyen hükümetler, acaba bundan 50-60 sene sonra bu kayıtsızlıklardan memnun mu kalacaklardır? Zannolunur mu ki, bir kere Asya-yı Şarkî, Rusya gibi bir mütegalib devletin zir-i idâresine düşerek ta'limât-ı harbiyeye alıştıktan sonra eyer üstünde yatar ve kırağının südüne kanâ'at eder milyon milyon cengâverden mürekkeb olmak üzere çıkaracağı ordulara Avrupa'nın kuvveti mukâvemet edebilsin? Hatırlara gelir mi ki, Hind ve Çin hazîneleri bütün Asya'yı silâhlendirilecek kadar para vermeğe muktedir olsun? Hayf bu kadar gaflete! Yazık cihân-ı medeniyete" (Aydın, 2009: 32). şeklinde açıklamaktadır. Namık Kemâl Batı'nın baş edemediği bir Rusya ile Osmanlı Devleti bu hali ile hiç baş edemeyeceğine inanmaktaydı.

Namık Kemâl, Rusya'nın yayılma alanları konusunda, Hindistan'daki çıkarları dolayısıyla, özellikle İngiltere'yi uyarmak ihtiyacını hissetmiştir (Kemâl, 1285d). Bir kere, Asya'ya yönelen Rus istilası, İngiltere'nin Hindistan'da kurduğu sömürgelerin ulaşım yollarını tehdit ediyordu: "İngiltere'nin bu taksimde bir fâ'idesi görünmeyüb bi'l-'akis Şark'ın cihet-i cenûbiyyesinde Rusya'nın hatve ilerlemesiyle Hindistan'ca henüz te'essüs ve takarrürü meşkûk olan ticâret-i külliyyesi tehlikeye düşmekte olduğu gibi Memâlik-i Osmâniyye'de olan revâbit-ı menfâ'ati dahi bozulacağından ve husûsan Amerika cumhurunun Avrupa'ya tırnak iliştirmesi ve İngiltere Devleti'nin bahren i'tibârı tedenni edeceğinden bu taksîme anın meyl ü muvaffakati nasıl istihsâl edilecek. Bir bütün ekmeğini ekl ü bel'inden parça parça edilmesi daha sehlü'l-tagaddi olacağı gibi Devlet-i 'Aliyye'nin dâhi erkân ü a'zâ-yı memâliki tamâm durdukça Rusya için icrâyı niyyet her-bâr müsâdif-i su'ûbet olub buna mukabil anın bünye-i vücûdunu tertîb eden memâlik kıt'a kıt'a ayrılınca anları merreten ba'da uhrâ birer birer ahz ü istilâ Rusya'ca kesb-i suhulet edeceğinden ve mâdemki bu kıt'alar milliyet ve mezheb ve usûl-i 'âdet cihetleriyle yekdiğerine muhâlifdirler" (Kemâl, 1285c: 3). Rus tehlikesi Afganistan sınırına dayanmışken, İngiltere, ne ile mukabele edebilir? Üstelik Hintlilerin

muhtemel bir İngiliz-Rus savaşında Rusların yanında yer alması muhtemeldir. Namık Kemâl bu noktada Hindistan'da İngiliz idaresine karşı olan hoşnutsuzluğu hatırlatmakla beraber, Rusların ele geçirmiş olduğu yerlerdeki idarenin makul ve dolayısıyla da bölge insanını kendine ısındırarak nitelikte olduğunu ileri sürmektedir. Zira, Rusya gittiği yerlerin ayân ve eşrâfını bir memleket hanlığına veya bir büyük ordu riyasetine tayin ederken, İngiltere ise kurmuş olduğu idarî ve askerî sisteminde elindeki yerlerin ne kadar ileri geleni varsa hepsini “*mülk-i mevrûsundan*” mahrum bırakmıştır. İngilizler, yerli unsurdan kimseye bir taburun idaresini bile vermemişlerdir. Bu nedenle oradaki “*safdilân-ı bedâvetin*” Rusya'nın demirini İngiltere'nin altınından üstün tuttuğunu söylemek mümkündür(Aydın, 2009: 33).

Namık Kemâl'in İngiltere'yi uyardığı bu yazısında uluslararası sistemi ve çıkar çatışmasına yaklaşımı son derece mantıklı görünmektedir. Denge siyasetine hayatının devamlılığı için çok ihtiyaç duyan Osmanlı Devleti'ne bu bir anlamda hareket alanı oluşturacaktır. Namık Kemâl, bu yazıyı yazarken bu durumu göz önüne almış olmalıdır. Zaten 18. asrın ikinci yarısından itibaren Osmanlı topraklarının İngiltere için daha anlamlı olmaya başladığını, Hindistan'da kurduğu sömürge imparatorluğundan anlayabiliriz. Bu durum, İngiltere'nin Osmanlı toprakları ile daha fazla ilgilenmesini sağlamıştır.

Namık Kemâl'e göre Ruslar ayrıca “*Şark Meselesi*”ni sürekli canlı tutmak için gazetelerde sürekli yazılar yazmışlar, bir yandan da Osmanlı Devleti'nin tarafını tutan bir politika yürütülüyormuş havasını verecek tarzda bir yöntem uygulamışlardır: “*Hatta Şark'a dair yazdığı bendlerde o derecede nâsîhâne lisân kullanıyor ki -ne olduğu bilinmemiş olsa-sözlerinden Devlet-i Aliyye'yi sever, i'tilâsını, şevketini 'arzû eder ve bununla berâber maksadını anlatamadığı için Avrupa'ya çekilmiş de oradan ismâ'-ı efkâr etmeğe çalışır bir müslüman zannedilirdi*” (Namık Kemâl, 1289b: 1) Namık Kemâl'e göre Ruslar Doğu ile ilgili fikirlerini gizlemek için hedef saptırması da yapmaktadırlar: “*Şarkın asâyiş-i hâzırı muvakkat olduğu için yakında oradan yeni yeni hadiseler işitilmesi me'mûldür. Mösyö Bismarck'ın vaktiyle Frankfurt Datemâç'a irâd ettiği bir nutukta “maşrık bir barut fıçısına ve Avusturya onun üzerine oturmuş bir âdeme benzer” dediği hatırdan çıkarılmasın. Mademki bundan mukaddem Üçüncü Napolyon'un en saçma bir sözünden istihrâc-ı mâna ile iştigâl olunur ve mademki her bir harfından bir vak'a-i gaybiyeye istidlâl edilirdi şimdi de Prens Bismarck'ın sözlerinin mutlakü'z-zuhûr olduğuna itimâd etmeliğimiz lâzımdır. Onun için bu söz Avusturya'yu hem ihâfa hem de ikâz etmelidir. Şark Meselesi kale alındıkça bizden korkularından tir tir titiyor. Bazıları da pek ziyâde seviniyor. Birtakımı da ne yapacaklarını şaşırıyor. Şu üçüncü takım Avusturyalılardır ki kendi kendilerine: “Avusturya neresini ihtiyâr ederse rahatça oturabilir” demektedirler. Hakikaten Avusturya üzerine oturmuş olduğu barut fıçısını ateş almaktan muhafaza için Şark'daki yaramaz dostlarından ihtirâz üzere bulunmalı ve bir dağdağayı mücib olmamak için neticesi meçhûl politikalara sülûk etmemelidir”. Moskova gazetesi bu bendi ne için neşrediyor bilir misiniz? Bazı kere insân kendi fikrini ketm etmek için başkasının efkârına ittibâ' tavrı gösterdiği gibi bu gazete de Şark Meselesi namına Moskovların 'arbede çıkarmamak 'azm-i kâfisinde bulduklarına halkı bununla inandırmak istiyor” (Namık Kemâl, 1289b: 1). Bu satırlar Namık Kemâl'in Ruslar hakkındaki bilgi ve sezgilerinin ne kadar sağlam olduğunu göstermektedir. Hristiyanlar hakkında da ayrıcalık isteyen de Rusya'dır. Bu sürekli ayrıcalık talepleri “*Şark Meselesi*”ni, sürekli bir mesele haline getirmiştir(Namık Kemâl, 1303b: 454-555).*

Namık Kemâl'e göre Rusya bizim “*hasım-ı tabi'imiz*”dir(Namık Kemâl, 1303a: 456).

Avusturya'ya baktığımızda da Namık Kemâl'e göre, "Avusturya Balkanlarda kendisine bir yol açarak Akdeniz'e çıkmak ve bu suretle mesâhâsı ile mütenâsib bir deniz devleti olmak iddi'âsında idi"(Karal, 2009: 288). Böyle bir amaçla hareket eden bu devlet "Şark Meselesi"nin taraflarından biri olmuştur.

3. Batı Kamuoyu, Milliyetçilik ve Islahat Talepleri

"Şark Meselesi"nin itici dinamiklerinden biri olan Batı kamuoyu, Batılı devletlerin siyasî tavırlarını oldukça etkilemiştir. Batı kamuoyunun bilinçlenme sürecinde, başta Avrupalı düşünürlerin Türk ve İslam aleyhine yazdıkları yazılar, Doğu'dan gelen ve çok büyük kısmı uydurma, abartılı, ön yargıya dayalı bilgiler, Avrupa gazetelerinde çıkan yalan-yanlış ve abartılı haberler önemli rol oynamıştır. Batı kamuoyunda Doğu ile ilgili yanlış algılama ve bilgiye dayalı bilinçlenme ile birlikte Doğu'ya karşı bir önyargı Avrupa milletleri arasında yayılmıştır. Dolayısıyla Doğu'da meydana gelen en ufak bir hareketlilik; Hristiyan tebaaya karşı haksızlık, zulüm, işkence yapıldığı ve nihayetinde de onların katledildikleri şeklinde yorumlanıyordu (Özon, 1997: 68-72).

Namık Kemâl, bu ithamları çürütmek için çabalamış durmuştur: "Düşmanlarda Osmanlı üserâsı prangalarda küreklerde 'ömrünü geçirirdi. Osmanlılarda ise düşman üserâsı vezârete, sadarete, kazaskerliğe, meşihâte nâ'il olurdu. Bizden bir padişâhzâde(Cem Sultan) ihtiyârî ile Avrupa'ya gitti; türlü hakaret gördü. Nihâyet tesmîm olundu. Bize düşmandan bir fakîr kız esir düştü; ne hakarete uğradı ne de hukûkundan mahrûm edildi. Bilâkis saraya girdi mezhebini muhafaza etti. Yine padişâh ile berâber saltanat sürdü. Arnavutluk'da İskender Bey nâmi ile ma'ruf bir hâ'in eline geçen Müslümanları diri diri şişe geçirir kebab ederdi. "Eflak'ta şeytan Voyvoda, biçâreleri kazıklardı. Macar kralı, içine Osmanlı kanı karıştırmadan şarap içmeği zül addederdi. Hırvat Beyi yeniçeri yaralarından dişi ile et koparıp yemeği kendine yiğitlik, aslanlık levâzımından addederdi. İşte garplı medeniyeti!"(Karal, 1942: 287)

Namık Kemâl Batı'nın Doğu hakkındaki fikirlerini çürütmeye çalışırken Batı tarihinden örnekler vererek, aslında Doğu'ya yamanmaya çalışılan suçlar ve iddiaların Batı tarihinin bizatihi bir parçası olduğunu anlatmaya çalışmıştır.

"...dünyâda her şeyin bir haddi olduğu gibi Avrupa'daki efkâr-ı umûmiyenin mesâil-i hâriciyede te'sîrsizliği dâhi o mesâ'ilin ta'alluk ettiği devletleri az-çok 'adâlete ve hükûm-i zamana mutâbık bir idâre-i muntazama altında bilinmesiyle meşrûtdur. Meselâ Memleketeyn'de binlerce Yahûdiyi tazyik ederler. Avrupa'nın müdâhalesi yalnız himâyet ve nasihât dâ'iresinde kalır. Çin'de bir Avrupalı Yahudi'nin burnunu kanatsalar kıyâmetler kopar"(Namık Kemâl, 1327c: 23). Ancak Batı kamuoyunun da Doğu'daki meselelere karşı yaklaşımları hakkaniyete dayanmaz. Eğer haksızlığa uğrayan bir Avrupalı ya da Hristiyan olursa tepkileri ona göre değişir. Bu durum Batılı devletlerin politikalarını hemen her zaman etkilemiştir.

Osmanlı Devleti'nin taksimi konusunda çıkar mücadelesine girmiş olan bu büyük devletler milliyetçilik düsturunu da araç olarak kullanmıştır. Bu devletlerin başında Fransa gelmektedir: "... Napolyon bir kerre şark üzerinde icrâ-yı müdâhale ve i'mâl-i nüfûza alıştıktan sonra karışmak için mesele bulamadıkça icadına kıyâm ederek bir taraftan en evvel kendince her şeyden müsâ'id gördüğü Katolik fırkalarını ve diğer taraftan Avrupa'ya bir heyecân-ı dâ'imî halinde bırakmağa vâsıta eylediği kavmiyet fikirlerini bu yolda alet etmeğe

başladı. İşte Karadağ ve Memleketeyn ve Sırbistan ve Suriye ve Girit hâdiselerinin zuhûruna sebab-i hakîkî hep bu tahrîklerin Rusya diplomatlarıyla Cizvit papazları tarafından öteden beri Rumeli'ye ekilmekte olan tohumlara perveriş vermesinden başka bir şey değildi" (Kemâl, 1327b: 14). Rusya da milliyetçiliği Balkan milletleri arasında yaymaya çalışarak, Slavlılık düsturuna dayalı aidiyet anlayışını getirmeye çalışmıştır. Bu durum Balkan sorununu, dolayısıyla da "Şark Meselesi"ni alevlendirmiştir.

Namık Kemâl'e göre "Şark Meselesi"nin bir başka önemli unsuru, Batılı devletlerin, özellikle Osmanlı gayrimüslim tebaası hakkında talep ettikleri ıslahat projeleridir. Batılı devletler bu ıslahat projeleri vasıtasıyla Osmanlı Devleti'nin iç işlerine müdahale etmişlerdir. Namık Kemâl, Tanzimat Fermanı'nın ilanını, "Reşid Paşa ise bu emrâzın teşrih-i mahiyetinde hakîmâne bir mahâret ibrâz ile "deva-yı ber'ü's-sâ" sûretinde Tanzimât'ı ilân ederek ve memlekette başka bir hâmi bulamadığı için icra'âtını kefâlet-i düveliye altına alarak hükümet-i Osmâniye'nin zulm ü istibdâdına dâ'ir birkaç yüz sene içinde nice yüz bin ilkâatla Avrupa'ca hâsıl olan efkârı birkaç gün içinde 'adem-i âbâd-ı nişyâna gönderdi. Ve hukûk-ı ticâreti birçok kuyûddan tecrîd ile Avrupa ile olan irtibât-ı siyâsîmize bir de iştirâk-i menfa'at ilâve etdi" (Namık Kemâl, 1327b: 11) şeklinde değerlendirmiştir. Namık Kemâl'e göre fermanın beklenen, dertlere deva olmasıdır. Reşid Paşa tarafından ferman bu amaçla ilan edilmiş, ancak devletin yapacağı her ıslahatı Batı'nın kefaleti altına sokmuştur. Tanzimat'ın "Şark Meselesi" ile ilgili olan yanı burada kendini göstermektedir. Zira Tanzimat Fermanı çerçevesinde yapılacak ıslahatlar Batılı devletlerin Osmanlı Devleti'nin içişlerine karışmaları için bahane olmuştur.

Tanzimat Fermanı'na, Batı'nın temayülü dikkate alınarak Batı'nın alışık olduğu ve anlayacağı bazı maddeler koyulmuştur. Bu durum, Tanzimat Fermanı'nı hukukî bir belge olmaktan çok siyasî bir belge niteliğine büründürmüştür. "Herkesin hayatına, malına, ırzına kâfil olmak", kayıtları, Reşid Paşa'nın üzerinde İngiltere'nin yaptığı tesirdi; bunları padişahın ağzından siyasî bir vesikaya yazmakla Reşid Paşa, İngiltere ve Fransa'nın anlayacağı ve hoşuna gideceği kavramları fermanın içine almaktan başka bir şey yapmış olmuyordu (Karal, 1942: 287). Zaten Namık Kemâl'e göre "Şark Meselesi" Osmanlı Devleti'nin Avrupa'ya hoş görünmek zorunda kalmasının da bir sonucudur. Namık Kemâl bu konuda şunları söyler: "İşte memâlik-i Osmanîyye halkının bir cinsten bulunmaması ve Avrupa'ca İslâmiyet hakkında bir yanlıs 'itkâd mevcûd bulunması ve Devlet-i Aliyye'nin hîn-i hâcette mürâca'at edecek bir kuvve-i ihtiyâta muhtâc olduğundan dolayı Avrupa'ya hoş görünmekte muztarr olması dünyâda koca bir Şark Mes'ele'si'nin vücûd ve devâmına 'illet olabilecek esbâb-ı tabi'iyeden olmadığını idrâk için mesâil-i siyâsîyeye birâz vukûfu olanlarca bâlâda irâd olunan mebâhise birkaç dakika im'ân-ı nazar kifâyet eder" (Namık Kemâl, 1327a: 5). Namık Kemâl'in bu değerlendirmesi, yukarıda değindiğimiz ve Doğu'ya karşı oluşmuş önyargının bir neticesi olarak Osmanlı devlet adamlarının Avrupa'ya karşı hoş görünmek ihtiyacı hissettiklerini göstermektedir.

Namık Kemâl'e göre Osmanlı devlet adamları, Tanzimat Fermanı'ndan sonra Islahat Fermanı'nı da bu hoş görünmek politikasının bir sonucu olarak ilan etmiştir (Özon, 1997: 90-91).

Islahat Fermanı'nın hazırlanarak 1856 Konferansı'na bildirilmesini ve Paris Anlaşması'nda fermana atıf yapılmasını da hatalı bir siyaset olarak gören Namık Kemâl şunları söyler: "...burada müsa'adat-ı mezhebiyyeye kâfil olmak üzere en sonra verilen ferman-ı âli vaki'a Paris Konferansı'na tebliğ olundu. Fakat ona mukabil mu'âhedeye bu

teblîğin mesâlihi karışmak için ecnebilere bir nev'i salahiyet vermek manasına bir şey olmadığını tasrîh eder bir bend ilâve edildi. Eğer burada bir mezheb 'âyince bir tazyîk altına düşerse Avrupa da o vakit ihtârâta kıyâm edebilir. Yoksa bir fırkanın kendi mezhebince 'arzû ettiği bir kâ'ideye diğerini ittiba' ettirmeye ne bizim devlet ve ne de dünyâda hiçbir hükûmet borçludur. Binâ'enaleyh Avrupa'da bize böyle bir şey teklîf edecek kadar vazîfe bilmez bir devlet bulunamayacağını yakînen anlamak lazımdır. Hükûmet-i seniyye bahsettiğimiz mugayeretin zuhûrundan beri her hafta 'arz olunan müdde'â ve müsted'aları müriivvetmendâne telakkî ederek bu kadar aġrâz-ı mütezâddeyi kırmayacak ve bunca 'amâl-i muhtelifeye birbirine mazarrat verdirmeyecek surette bir tarîk-i tesviye bulmak için elinden gelen himmeti dirîġ etmede mesele hallolunmuş denilecek hâle geldi"(Özon: 1997: 90-91).

Namık Kemâl'in dediġi gibi Osmanlı devlet adamları Batı'dan gelen baskılar sebebiyle Islahat Fermanı'nı ilan etmek mecburiyetinde kalmıştır (Gümüş,2008, 215-240). Namık Kemâl Islahat Fermanı'nın ilanını da çok yanlış bulur ve bunu siyaset ilminden haberdar olmamak olarak yorumlar.

Namık Kemâl'in bütün bu meseleleri anlatırken vurguladığı şey aslında şudur: "Asıl ġarib yeri şurasıdır ki Devlet-i Aliyye'nin Avrupa ile politikaca mu'ameleye başladığı vakitten beri umûr-ı harîciyesini idâre edenler içinde hiç kimse bulunmamış idi ki şark mesâ'iline menâfi'-i düveliyyeden başka bir esâs aramış olsun" (Namık Kemâl, 1327a: 9). Bu tespitin çok yerinde olduğunu Namık Kemâl'in yaşadığı dönemde ve vefatından sonra ortaya çıkan olaylar göstermiştir. Balkanlardaki sorunlara Avrupa devletlerinin müdahalesi, 93 Harbi, Ayastefanos Anlaşması, Berlin Anlaşması, I. Dünya Savaşı ve Türk İstiklâl Harbi, Namık Kemâl'i hep haklı çıkaran olaylar olarak zikredilebilir.

4. Reşid Paşa, Âlî, Fuad ve Mahmud Nedim Paşaların Diplomasisi, Siyaset Usulü ve "Şark Meselesi"

Namık Kemâl'e göre Tanzimat dönemi Osmanlı devlet adamlarından sadece Reşid Paşa'nın hiç kusuru yoktur(Kuntay, 1944: 140). O başa geçtiği zaman Avrupa'nın Osmanlı Devleti'ne yaklaşımı son derece olumsuzdu: "Reşid Paşa merhûm zamanının icbârı ve kendisinin dirâyet-i fevk'alâdesi sâyesinde devletin kuvve-i mutasarrıfıyesi makamına geçtiği zaman Osmanlılar Avrupa'ca Rumlarla Rusyaluların birkaç 'asırlar neşrinden hâli oldukları azviyyât cihetiyle müta'assib ve zalîm ve hükûmet-i Devlet-i 'Aliyye ise mesned-i mutlak bilindiği için heyet-i milliyemizin izmihlâli 'arzû olunur ve ticâret ve ihtilâl kapılarının hemen bütün bütün mesdûd olması cihetiyle menâfi'-i medeniyetçe bu kıtada öyle bir heyetin vücûduna kat'an lüzûm görülmez idi. Yalnız mülkûn taksîminde def'i nâ-kâbil müşkilât ile Rusya'nın bu taraflara doğru akıp gelmesinden umûmen cihân-ı medeniyete terettübü melhûz olan muhataralar bekâmıza sebep olurdu"(Namık Kemâl, 1327b: 10) Reşid Paşa, başa geçtikden sonra ortaya koyduğu siyasetle bu olumsuz havayı dağıtan birtakım faaliyetler gerçekleştirir. İç ve dış politikaya dair yeni açılımlar getirir: "Reşid Paşa ...bu emrâzın teşrih-i mahiyetinde hakîmâne bir mehâret ibrâz ile "dev'a-ı ber'ü's-sâ'a" sûretinde Tanzimat'ı ilân ederek ve memlekette başka bir hâmi bulamadığı için icra'atını kefâlet-i düveliyeye altına alarak hükûmet-i Osmâniye'nin zulm ü istibdâdına dair birkaç yüz sene içinde nice yüz bin ilkâ'atla Avrupa'ca hâsıl olan efkârı birkaç gün içinde adem-i âbâd-ı nisyâna gönderdi" (Namık Kemâl, 1327b, s. 10).

Reşid Paşa ortaya koyduğu siyaset anlayışı ve diplomatik faaliyetleri çerçevesinde Batı'nın Osmanlı Devleti'ne karşı oluşturduğu olumsuz havayı dağıtmak için başta Tanzimat Fermanı'nı ilan etmiştir. Böylelikle ülkede bir koruyucu bulamadığı için bu fermanla, yapacağı icraatları Batılı devletlerin kefaleti altına alarak Osmanlı Devleti'nin zulüm ve baskılarına dair birkaç asırdır binlerce yalanla Avrupa'da ortaya çıkan düşünceyi birkaç gün içinde unutturmuştur. Bundan sonra da iç ve dış politikada Osmanlı Devleti'nin son asrında ender olarak görülen diplomasi başarıları sergilemiştir. Devlet, eski güçlü durumunu hatırlatacak şekilde hissedilmeye başlanır: "...Memleketeyn'in ittihâdı emrinde ekser sefâretlerin teşebbüsâtına karşı gösterdiği metânet, husûsiyle bu metânetin neticesinde hâ'iz olduğu muvaffakiyet hem kendinin dirâyetini ve hem de politikamızın ne dereceye kadar nüfûz-ı harîciye altında kalmasından korkulabileceğini ta'yîn için bir mikyâs-ı sahîh 'addolunsa revâdır. Bazı ashâb-ı tedkîk Rusya mes'elesini kendisinin bir daha sadarete gelmek için ihtiyâr ettiği bazı tahrikât-ı zımniyeye hamlederler. Bu rivâyet sahîh ise Reşid Paşa'nın sahife-i şânına kıyâmete kadar izâlesi kâbil olamayacak bir leke-i nefrîn bırakacağında şüphe yoktur. Fakat bununla dâhi meseleyi idârede ve üç devletin mu'avenet-i fi'iliyesini kazanmakta ma'hûd olan meharetinin yine kadri zâ'il olamaz. Merhûm bundan sonra dâhi riyâset-i idârede bulunduğca yine ihtiyâr ettiği meslek-i mütecellidânede devâm ile Tunus Vâlisi'nin Devlet-i 'Aliyye sefâretine müraca'at olunmaksızın kabul olunduğu için Fransa Devleti'ni ve sefirimize hakaret eylediğinden dolayı Yunan hükûmetini protesto ederek devletin şânını i'lâ ve hakkını istifâ eyledi. Mülteci Mes'elesinde müriüvvetmendâne bir metânet ibrâziyle Rusya ve Avusturya'nın kat'-ı muhârebe yolunda gösterdikleri tehdidâta bile karşı durarak Osmanlıların medeniyet ve insâniyette hâ'iz oldukları mertebeyi Avrupa'ya lâyıkıyla tasdik ettirdi. Ve dostlarımızın isnâdâtını böyle âhen-destâne bir sille-i tezkîb ile bütün bütün zir-i zemîne geçirdi" (Namık Kemâl, 1327b: 11) Reşid Paşa hakkındaki fikirlerini bu şekilde paylaşan Namık Kemâl, kendince Reşid Paşa'ya tarihî hakkını teslim eder ve onu son dönemin örnek devlet adamı olarak görür.

Namık Kemâl'e göre Âlî ve Fuad Paşaların dış siyaset usulü Osmanlı Devleti'nin "Şark Meselesi"ndeki durumunu ağırlaştırmıştır. Namık Kemâl, Âlî ve Fuad Paşaları, Reşid Paşa'nın kafa mirasçileri olarak niteler: "Reşid Paşa mektebinde yetişen Âlî ve Fu'âd Paşalar ise müşârûn-ileyhin metrûkât-ı fikriyyesine vâris olduklarında şüphe yoktur. Fakat te'essüf olunur ki bu metrûkâtın devlete müta'allık olan 'umûrdaki metânet ve meharret cihetinden nâsibleri biraz nâkıs ve muhâfaza-i ikbâl için ecânibi cüzî-küllî bazı fedakârlıklarla isti'mâl etmek cihetinde olan hâssaları hocalarından kat kat zâ'id idi" Namık Kemâl, 1327b: 12-13). Namık Kemâl, Âlî ve Fuad Paşaların Reşid Paşa'nın siyaset usulünü terk ettiklerini belirtir. Bir kere denge politikasında Reşid Paşa İngiltere'ye dayanırdı: "Reşid Paşa da hemen her fi'ilinde İngiltere'ye istinâd eder idi. Fakat İngiltere'nin meslek-i siyâseti Fransa ve Avusturya idâreleri gibi şahıs ile kâ'im değil, birkaç asırlardan beri yerleşmiş ve her fırka tarafından iltizâm olunmuş mu'ayyen bir tarîk olmak cihetiyle müşârûn-ileyhe göre istinâd ettiği kuvvetin mahiyet ve temâyülâtını idrâk ederek tedâbirini ona tevfiik etmek kâbil idi" (Namık Kemâl, 1327b: 11) Namık Kemâl'e göre Reşid Paşa'nın İngiltere'ye dayanması akıllıca bir işti. Çünkü İngiliz siyaseti kişilerin üstünde, bağımsız ve daha sistemli bir şekilde işlerdi. Avusturya ve Fransa'da ise devletlerarası politika kişilere bağlı bir şekilde yürüyordu. Bu yüzden Fransa ve Avusturya'nın oturmuş bir politik planları yoktu.

Âlî ve Fuad Paşaların dış siyasetteki denge unsuru Fransa idi. Bu durum dış politikamızda birçok olayın aleyhimizde işlemesine sebep olmuştur: "...Ta'dad ettiğimiz mesâ'ilden Memleketeyn Napolyon'un hâtırı için birleşti. Çünkü ittihâd-ı milel mesleği onun

kuvvetiyle mesâ'il-i düveliye 'idâdına dahil olduğundan bu fikrinin şark taraflarında dahi revâcı indinde mültezem idi. Belgrad Napolyon'un hatırı için elden çıkarıldı. çünkü onun bir büyük arzusu da şark üzerlerinde Rusya'nın nüfûzuna rekâbet idi. Hasmımızın Sırbhlara kazandıramadığı bir 'arzûyu kendisi istihsâl ederek politikaca merci'iyet zatına mahsûs bir meziyyet olduğunu Tuna kenârlarında dâhi duyurmak pek ziyâde 'arzû ettiği şeylerden idi. Karadağ, Napolyon'un hâtırı için sekiz-on seneler te'dibsiz kaldı. Çünkü haricde himâye-i mazlûmin velvelesiyle dâhildeki mazlûmlarının feryâdını bastırmak politikasının en büyük esâslarından biri idi. Suriye'nin tedibât ve tazminâtında Napolyon'un hâtırı için o kadar ifrât edildi. Çünkü Kudüs civârlarında bir Katolik hey'eti peydâ edebilmek en büyük vâsita-i tasallutu olan ruhban gürûhunu kendine esir etmek kâbilinden idi. Girid Meselesi Napolyon'un hâtırı için o kadar uzadı, çünkü imparator Almanya 'aleyhine Rusya ile bir ittifâk 'akdini fevka'l-gâye 'arzû etmek cihetiyle dostluğunu aradığı devlete bir cemile olmak üzere Girid'i Yunanistan'a terk ettirmek ister idi" (Namık Kemâl, 1327b: 14-15). Âlî ve Fuad Paşaların denge unsuru olarak başvurduğu Fransa, Osmanlı Devleti'nin tebaası olan Katolikleri kışkırtarak onları bir müdahale aracı olarak kullanmaya başlamıştı. Namık Kemâl'e göre böyle bir siyaset takibine başlayan bir devlete dayanmak yanlış bir siyasî tercihti. Fransa'nın dâhil olduğu birçok siyasî olay Osmanlı Devleti'nin aleyhinde sonuçlanmıştır.

Osmanlı Devleti'ndeki Katolikleri kışkırtarak bir müdahale aracı olarak kullanmaya başlaması, Karadağ'ın kaybedilmesi, Memleketeyn'in birleşmesi ve sonrasında gelişen siyasî olaylar neticesinde Osmanlı Devleti ile bağlarının görece hale gelmesi, Sırbistan'daki tahrikler ve Belgrad'ın kaybı, Suriye'deki yanlış düzenlemeler sonrasında bölgenin daha karışık bir hale gelmesi, Girid Meselesi'ndeki yanlışlıklar ve kötü etkileri, Âlî ve Fuad Paşaların Napolyon'a güvenip dayanmalarının bir sonucudur (Mardin, 1974, s. 45). Bu yüzden Âlî ve Fuad Paşalar dış politikada İngiltere ile işbirliği yapsalardı daha iyi olurdu. Reşid Paşa'nın siyaset usulü bu yöneydi ve onun yaptığı daha isabetliydi. Çünkü: "Yalnız İngiltere vükelâsı kendilerine politika tarihinde hiç emsâli görülmemiş bir mevki-i imtiyâz bahşeden ihtiyâtkârlıkları ve dür-endişlikleri hasebiyle bu buhrân-ı belânın def'ini İstanbul'da fevkalâde bir meslek-i müdebbirâne ihtiyârına mütevakkıf görmekte idi" (Namık Kemâl, 1327b: 10).

Namık Kemâl'e göre Âlî ve Fuad Paşaların Fransızlara dayanmasının aksine, Reşid Paşa'nın İngiltere'ye dayanması, devlete bir zarar getirmemiştir. Reşid Paşa İngiltere'ye dayanarak Mısır'daki siyasî durumu Osmanlı Devleti'nin istediği şekilde değiştirmiştir: "Reşid Paşa... İngiltere politikasına istinâd ile Mısır'ı yine hâl-i kadîmi üzere bir eyâlet şekline irca' etmeğe muvaffak oldu" (Namık Kemâl, 1327b: 11).

Namık Kemâl, Âlî ve Fuad Paşalar, iç politikada da bazı yanlışlıklar yaparak "Şark Meselesi"nin buhran halini almasına sebep olmuşlardır. Bu yanlışların önemli bir kısmı Osmanlı Hristiyan tebaası arasında ortaya çıkan mezhep anlaşmazlıklarında izledikleri siyasette görülmektedir: "Meselâ Bulgarları, Rum Patrikhanesi'nin tasallutundan kurtarıp da aradıkları müsâ'adât-ı mezhebiyeden behre-dâr etmek matlûb ise Rum mezhebinin İstanbul ve Avusturya ve Kudüs ve Antakya patriki ve Ermenilerin bir İstanbul, bir Kudüs patriki olduğu ve bunların herbiri oturdukları yerlerin namıyla zikrolunduğu gibi Bulgarlar için dahi Ohri'de veya Filibe veyahut Rusçuk'ta bir veya birkaç patrik bulundurmak hem kâfi ve hem de hakkaniyete mutabık iken gûyâ dünyâda ayrıca bir Bulgar mezhebi varmış gibi memleket içinde bir Bulgar Patrikliği meydana çıkarıldı. Ve hattâ umûr-ı ruhâniyenin bir

kayd-ı cismânî ile tahdidi muhalât-ı akliyeden iken bu patriğin hükümet-i dinîyesine bir de hudûd vaz'ına kalkışıldı” (Namık Kemâl, 1327c: 23)

Namık Kemâl'e göre Âlî Paşa, mezhep sorunlarına yaklaşımda Rusya gibi hareket etmiştir ve mezhepsel parçalanmayı körükleyecek tarzda bir siyaset gütmüştür. Bu durum “*Şark Meselesi*” için başka bir sebebi ortaya çıkarmıştır. Böyle olunca Osmanlı içişlerine Batı müdahalesi gecikmemiştir. Bu konuda ufak bir kıpırdanmanın dahi etkileri daima büyük olmuştur: “*Devlet zâten umûr-ı hâriciyeden olan veyahûd harîce ta'alluku bulunan mesâ'ili bu yolda idâre ederse cins ve mezheb ve ta'assub ve medeniyet gibi mesâ'il-i asliyeden değil 'adetâ bir köyün veya dağ başında bir manastırın şikâyetinden bile bir Şark Meselesi tevellüd edebilmek en ziyâde ihtimâle karîb olan hâllerdendir”*(Namık Kemâl, 1327c: 23-24).

Namık Kemâl mezhep konusunda Âlî Paşa'nın yaptığı diğer yanlışlardan şöyle bahseder: “*Bulgarların Rum kilisesinden ayrılmasıdır ki Âlî Paşa bidâyet-i mes'elede buna mürevvic görünmüş iken sonraları sûret-i tesviyenin tatbikâtınca birtakım mehâzir ve müşkilât gördüğünden işi tâ zaman-ı vefâtına kadar sürüncemede bırakmış idi. Ermeni Katolikleri beyninde cereyân eden ve gazetelerimizin lisânında 'Hasunist ve anti-hasunist' kavgası denilen ve belki bir gazetenin lisâna almasına şâyân olacak bile ehemmiyeti olmayan ma'hûd davada ihtiyâr ettiği sûret-i tesviyedir ki politikasının en yanlış cihetidir denilse yalan olmaz... Âlî Paşa tuttuğu tarz ile Ermeni Katoliklerinin iki fırkası beyninde mevcut olan ihtilâfi besleyerek hükûmete ondan istifâde ettirmek istediği dahi rivâyet olunurdu. Fakat biz bunu hiç kabul etmek istemeyiz. Çünkü istibdâdın en büyük vesâ'itinden olan “teferruka düşür ki hükümet edesin” kâ'ide-i şeytân-pesendânesi umûr-ı mezhebiyeye aslâ tatbik olunamaz, bilâkis mezhebce zuhûr edebilecek her türlü ihtilâf hükûmetleri dâ'ima mûsir ve muzır iki kuvvetin tazyîki altında bulundurduğu yüz bin tecrübelerle sâbit olan hakâyıktandır. Âlî Paşa ise idâreye müta'allık olan bu türlü nikâti lâyıkiyla bilenlerden idi” (Namık Kemâl, 1327c: 24) görüldüğü gibi Namık Kemâl, Âlî Paşa'nın mezhep politikasını da yanlış bulmaktadır. Hatta Âlî ve Fuad Paşalar Batılıların gözüne girerek koltuklarında kalmak için bu devletlere Reşid Paşa'dan daha fazla dayanırlardı(Kuntay, 1944: 145-147).*

Namık Kemâl, Fuad Paşa'nın vefatından sonra da Âlî Paşa'nın iç ve dış politika usulünde bir değişiklik olmadığı kanısındadır: “*Fû'âd Paşa'nın vefâtıyla Âlî Paşa'nın riyâset-i idârede infirâdı mu'âmelât-ı harîciyemizce bir büyük tebeddül hâsıl etmemiştir denilebilir. Haddizâtında dâhi müşârün-ileyhin münferiden uğraştığı şeyler pek azdır” (Namık Kemâl, 1327b: 16).*

5. Bâbîâli Politikalarının “Şark Meselesi”ne Etkileri

Namık Kemâl, “*Şark Meselesi*”nde Âlî, Fuad ve Mahmud Nedim Paşaların Osmanlı dış politikasındaki etkinliğini iyi biliyordu. Bâbîâli'yi de Âlî, Fuad ve Mahmud Nedim Paşaların güttüğü politikaların uygulama merkezi olduğunu düşünüyordu. Çünkü Namık Kemâl'in Bâbîâli'nin politik duruşunu eleştirirken Âlî, Fuad ve Mahmud Nedim Paşalara yönelttiği eleştirilere benzer ifadeleri kullandığını görmekteyiz. Bâbîâli'nin birkaç kişinin tahakkümünde olduğundan yakınıdır. Bahsettiği bu birkaç kişi Âlî, Fuad ve Mahmud Nedim Paşalar'dır. Âlî Paşa birkaç kişiden birincisidir. Bu yüzden Reşid Paşa'dan sonra Bâbîâli'ye doğru düzgün siyaset edebilecek devlet adamlarının gelmediğini belirtmiştir(Namık Kemâl, 1327e: 98-99). Killet-i ricâl, “*Şark Meselesi*”ni ateşleyen konularda, Bâbîâli'nin politikalarını etkilemiş ve Bâbîâli'yi birkaç kişinin tahakkümü altına sokmuştur.

Namık Kemâl Bâbüâli'yi iç ve dış politikadaki yanlışlıklarına, İngiliz Dış İşleri Bakanı Lord Stanley'in Şark'a görüş ve değerlendirmesini içeren bir konuşma üzerine yazdığı bir değerlendirme yazısı ile değinmiştir. Bâbüâli'nin gerçekleri herkesten saklama gayretinde olduğunu, bunun tersine hareket eden ve halk tarafından saygı duyulan gazetelerin kapatıldığını belirtir: "*Bâbüâli gerçeklerin herkesten gizlenmesini uzun süreden beri düstür kabul etti. Pâdişâhı kandırdı ve halkı iknâ' etmek için gereken arz tezkerelerini, Takvîm-i Ceride'nin ve sözü halk nazarında önem verilmeye başlamış olduğunu gördükleri gazeteleri çoğu maddelerini bizzat Sadrazamlar ve Dışişleri bakanları karartır*" (Kemal,1285d). Yine Bâbüâli'ye eleştiri getirirken gerek iç politikada ve gerek dış politikada meydana duran gerçekleri padişah'tan da sakladıklarını belirtir: "*Evet, Pâdişâhı kandırmak pek kolay mümkün oluyor. Çünkü etrafına toplananlar merkeb döğücünün hünk deycisi gibi Bâbüâli'de söylenen yalanların yavılasını alanlaradan oluştuğundan Pâdişâhın yönetimi ile gerçeğin arasına Çin Seddi gibi duvarlar çekilmiştir. Ne Pâdişâhın dikkati teb'asının durumuyla ilgili olabilir ne de ahalinin feryâdı Pâdişâhın kulağına ulaştırmak kolay olur*" (Kemal, 1285d). Bâbüâli'nin ortaya koyduğu yaklaşım Padişah'ı iç ve dış politik gerçeklerden tecrit etmiştir. Bu durum da padişahın, devletin ve halkın sorunlarını tam anlamıyla anlayamamasına ve bu noktada sorunların çözümü için herhangi bir tedbirde bulunamamasına sebep olmuştur.

Namık Kemal, Osmanlı Devleti'nin iç işlerine müdahale anlayışının Bâbüâli'nin bir sorunu olarak değerlendirmiş ve buna bizzat Bâbüâli'nin sebep olduğunu belirtmiştir: "*...devlet (Bâbüâli) umûr-ı haricîyeden olan veyahûd harîce ta'alluku bulunan mesâ'ili bu yolda idâre ederse cins ve mezheb ve ta'assub ve medeniyet gibi mesa'il-i aslıyeden değil, adetâ bir köyün ve dağ başında bir manastırın şikâyetinden bile bir Şark Meselesi tevellüd edebilmek en ziyâde ihtimâle karîb olan hâllerdendir...Avrupa'ca efkâr-ı umûmiye buralarda mezheb da'vasının hakkaniyeti pâ-mâl etdiğine zâhib olduğu için mülkün hangi tarafında bir hâdisе zuhûr ederse da'ima mağdûr 'addettiği fırkayı himâye etmek istediğinden tahaddüs etmiş bir hâl kıyâs olunur....(Namık Kemâl, 1327c: 24)*" Görüldüğü gibi Bâbüâli'nin politik yanlışlıklarının, dış politikada ne gibi sonuçları beraberinde getirdiği Namık Kemâl'e göre açıktır. Ona göre Bâbüâli bir anlamda memleketi batırmıştır(Kuntay, 1944, 128).

Âlî, Fuad ve Mahmud Nedim Paşaların dümen suyunda giden Bâbüâli'nin politikaları bu zatların kişisel politikaları ile kaim olduklarından, iktidarda bu üçlüden kim varsa dayandığı devlet ona göre değişiyordu. Mustafa Reşid Paşa'dan sonra Âlî ve Fuad Paşaların başta olduğu dönemde Bâbüâli tam bir Fransızcıydı. Mahmud Nedim Paşa başa geçince de Bâbüâli Rusyacı oluveriyordu. Namık Kemal'e göre Rus elçisi İgnatıyef Mahmud Nedim Paşa'nın kanadıdır. Sadrazam, "*ukâb-ı şimâlin kanadıyla*" uçuyordu. Namık Kemâl Mahmud Nedim'e baksın Rusya'yı görürdü(Kuntay, 1944: 232). Namık Kemâl'e göre Bâbüâli Mahmud Nedim Paşa'dan kurtulursa, Türk milleti dünyanın en bahtiyar kavimlerinden olacaktır(Kuntay, 1944: 233).

Namık Kemâl, Âlî ve Fuad Paşaları Fransa'yı denge politikasının unsuru olarak kullandıkları için eleştirirken Mahmud Nedim Paşa'yı da Rusçu olması sebebiyle eleştirmektedir. Bizim düşüncemize göre, bu eleştirilerin temelinde, yukarıda da satır aralarında değindiğimiz gibi Namık Kemâl'in pragmatik siyaset anlayışı yatmaktadır. Yine yukarıda, belirttiğimiz gibi Namık Kemâl İngiltere'yi denge politikasının merkezine almanın daha faydalı sonuçlar vereceğine inanır. Nitekim Fransa'nın "*Şark Meselesi*"ni ilgilendiren konularda Rusya'nın politik duruşları belli bir istikrar vermemiştir. Bunda Rusya'nın Çar Nikola'nın vasiyet ettiği siyasî geleneğin Osmanlı aleyhine sonuçlar içermesi etkindir. Bu da Osmanlı Devleti için sağlam bir denge siyaseti sürdürmesine engeldi. Bu yüzden Namık Kemâl, iç ve dış politikayı iyi okuyup sonuçlar çıkarabilmesi sebebiyle bu dönemde denge

siyaseti için pragmatik yaklaşımlar sergiliyordu. Bu pragmatik anlayışı bazen bazı olumsuzlukları görmemezlikten gelmesine sebep oluyordu³.

Sonuç

Namık Kemâl'in bakış açısından “*Şark Meselesi*” çerçevesinde Osmanlı Devleti’ni çöküşe götüren sorunlara yaklaştığımızda, karşımıza, meselenin anlaşılmasını sağlayacak birkaç boyutlu bir tarih anlayışı çıkmaktadır. Bir kere Namık Kemâl’deki tarih anlayışı “*Şark Meselesi*”nin çok boyutlu yönünü kavramaya yönelik argümanları içermektedir. Yani “*Şark Meselesi*”nin dinamikleri sadece tarih bilgisine başvurularak anlaşılacak bir olgu değildir. Öncelikle sağlam bir tarih bilgisini, Batı’nın dinî ideolojisine vakıf olmayı, karşılaştırmalı uluslararası ilişkiler bilgisini ve bunların doğal bir sonucu olarak da karşılaştırmalı tarih anlayışı gerektirmektedir. Namık Kemâl’in “*Şark Meselesi*” ve Osmanlı Devleti’ni çöküşe götüren sorunlara yaklaşımına baktığımızda ise bahsettiğimiz çok disiplinli tarih algısının olduğunu görülmektedir.

Namık Kemâl, “*Şark Meselesi*” çerçevesinde Osmanlı Devleti’ni çöküşe götüren sorunlara yaklaşırken bir anlamda da “*devlet nasıl kurtulabilir?*” sorusunun cevaplarını vermeye çalışmıştır. Namık Kemâl’e göre, Osmanlı Devleti’nin kudret sorunu, “*Şark Meselesi*”nin çerçevesinde ortaya çıkan sorunların da en önemli sebebi durumundadır. Namık Kemâl’e göre devleti çöküşe götüren sorunlar, tamamıyla Osmanlı Devleti’nin içinde bulunduğu şartların doğal bir sonucu olarak görülebilir. Dış politikada özellikle savaş meydanlarında alınan mağlubiyetler ve bunları takip eden diplomatik mağlubiyetler, devlette kudret sorununun göstergeleri olarak ortaya çıkmıştır. Aynı kudret sorunu, Osmanlı topraklarında ortaya çıkan önemli-önemsiz birçok olayda Rusya, İngiltere, Fransa ve Avusturya gibi büyük devletlerin Osmanlı Devleti’nin işlerine karışmasına ve Osmanlı Devleti’ni çöküşe götüren şartların oluşmasına sebep olmuştur.

Namık Kemâl’e göre, Bâbüâli’nin politik tavrı, Özellikle Âlî, Fuad ve Mahmud Nedim Paşaların diplomasi ve siyaset usulleri, gayrimüslim tebaanın içinde bulunduğu ruh durumu, yayınlanan ıslahat belgeleri, Batılı devletlerin sömürge mücadeleleri Osmanlı Devleti’ni çöküşe götüren diğer sorunlardır.

Kaynakça

(1286). “Bâbüâli’nin Politikası”, **Hürriyet**, Sayı: 56, Rebiülahir: 3-4.

Alp İlker (2008). **Şark Meselesi veya Emperlalizmin Türk Politikası**, Edirne: T.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayını.

Aydın, Mithat(2009). “Namık Kemâl’in Siyasî Yazılarında Rusya’nın “Şark Meselesindeki Yeri ve Memleketeyn Meselesi”, **Erdem**, (53), Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını.

³ “Kemal yazarken Reşid Paşanın hemen hiç kusuru yoktur. Ve Kemal, Âli ve Fuad Paşada tenkid ettiği şeylerin Reşid Paşada da olduğunu bilmez ve Reşid Paşanın yalı bedelini yazmaz, Âli ve Fuad’ın konaklarını yazdığı halde. Belki, Kemal, bu yalı parasını başka memleketlerde Reşid Paşa gibi adamların ölüsüne heykel bedeli olarak verdiklerini düşünür” (Kuntay, a.g.e., s. 140).

Baysal, Bekir Sıtkı(1942). "Namık Kemâl'e göre Avrupa ve Biz", **Namık Kemâl Hakkında**, Ankara: Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Enstitüsü Neşriyatı.

Donbay Ali(1992). **Namık Kemâl'in Hürriyet Gazetesi'ndeki Makaleleri**, (Basılmamış Yüksek Lisan Tezi), Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Driault Eduard(2005). **Şark Meselesi, "Bidâyet-i Zuhûrundan Zâmanımıza Kadar"**, Çev. Nafiz, Yay. Haz., Emine Erdoğan, 2. Baskı, Ankara: Berikan Yayını.

Gümüş, Musa(2008). "Anayasal Meşrûfî Yönetime Medhal: 1856 Islahat Fermanı'nın Tam Metin İncelemesi", **Bilig**, (47), Ankara.

Kara İsmail-Yılmaz Nergis(2005) **Namık Kemâl Osmanlı Modernleşmesinin Meseleleri: Bütün Makaleleri 1**, İstanbul: Dergah Yayını.

Karadağ R.(2005). **Şark Meselesi**, 2. Baskı, İstanbul: Emre Yayını

Karal, Enver Ziya(1942). "Namık Kemâl ve Şark Meselesi", **Namık Kemâl Hakkında**, Ankara: Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Enstitüsü Neşriyatı.

Kodaman Bayram(1987). **Sultan II. Abdülhamit Devri Doğu Anadolu Politikası**, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayını.

Kuntay, Mithat Cemal(1944). **Namık Kemâl Devrinin İnsanları ve Olayları Arasında I**, İstanbul: Maarif Matbaası,

Mardin, Yusuf(1974). **Namık Kemâl'in Londra Yılları**, İstanbul: Milliyet Yayını.

Namık Kemâl(1285b). "Hubbü'l-Vatan Mine'l-İmân", **Hürriyet**, Sayı: 1., 9 Rebiü'l- evvel. (Bu makalenin Latin harflerine çevrilmiş hali için: Donbay A.(1992). **Namık Kemâl'in Hürriyet Gazetesi'ndeki Makaleleri**, (Basılmamış Yüksek Lisan Tezi), Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Namık Kemâl(1285c). "Memâlik-i Osmâniye'nin Yeni Mukâsemesi", **Hürriyet**, Sayı: 20., 24 Receb: 1-5. (Bu makalenin Latin harflerine çevrilmiş hali için: Donbay A.(1992). **Namık Kemâl'in Hürriyet Gazetesi'ndeki Makaleleri**, (Basılmamış Yüksek Lisan Tezi), Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Namık Kemâl(1285d). "Şark Mes'elesi'ne Dair", **Hürriyet**, Sayı: 23, 13 Şa'bân: 1-5 (Bu makalenin Latin harflerine çevrilmiş hali için: Donbay A.(1992). **Namık Kemâl'in Hürriyet Gazetesi'ndeki Makaleleri**, (Basılmamış Yüksek Lisan Tezi), Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Namık Kemâl(1285e). "Devlet-i 'Aliyye'yi Bulduğu Hâl-i Hatarnakden Halâsın Esbâbı", **Hürriyet**, Sayı: 9, 6 Cemaziyelahir: 1-3. (Bu makalenin Latin harflerine çevrilmiş hali için: Donbay A.(1992). **Namık Kemâl'in Hürriyet Gazetesi'ndeki Makaleleri**, (Basılmamış Yüksek Lisan Tezi), Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Namık Kemâl(1285f). "Türkistân'ın Esbâb-ı Tedennisi", **Hürriyet**, Sayı: 5., 7 Rebi'ülahir. (Bu makale'nin latin harflerine çevrilmiş hali için: Donbay A.(1992). **Namık Kemâl'in Hürriyet Gazetesi'ndeki Makaleleri**, (Basılmamış Yüksek Lisan Tezi), Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Namık Kemâl(1288). “Unvân istemez”, **Hadîka**, No: 32, 26 Kânun-ı evvel: 1. (Bu makalenin Latin harflerine çevrilmiş ve kısmen sadeleştirilmiş hali için: Kara İ- Yılmaz N., (2005) **Namık Kemâl Osmanlı Modernleşmesinin Meseleleri: Bütün Makaleleri 1**, İstanbul: Dergah Yayını).

Namık Kemâl(1289a). “Alman Sefiri ve Şark Mes’alesi”, **İbret**, No: 59, 22 Ramazan 1289. Bu makalenin Latin harflerine çevrilmiş hali için: Özön M. N. (1997). **Namık Kemâl ve İbret Gazetesi**, İstanbul: Yapı Kredi Yayını.

Namık Kemâl(1289b). “Şimâle Nîm Nigâh”, **Hadîka**, Sayı: 17 Şevval. (Bu makalenin Latin harflerine çevrilmiş ve kısmen sadeleştirilmiş hali için: Kara İ- Yılmaz N., (2005) **Namık Kemâl Osmanlı Modernleşmesinin Meseleleri: Bütün Makaleleri 1**, İstanbul: Dergah Yayını).

Namık Kemâl(1303a). “Şark Mes’alesine Dair Bir Layihadır”, **Müntehabat-ı Tasvir-i Efkâr, I. Kısım: Siyasât**, İstanbul: Matbaa-i Ebuzziya: 454-468.

Namık Kemâl(1303b). “Şark Mes’alesi Hakkında Bir Mütalaa”, **Müntehabat-ı Tasvir-i Efkâr, I. Kısım: Siyasât**, İstanbul: Matbaa-i Ebuzziya: 424-429.

Namık Kemâl(1303c). Koriya dö Riya’nın Şark Mes’alesi Hakkında bir Makalesi”, **Müntehabat-ı Tasvir-i Efkâr, I. Kısım: Siyasât**, İstanbul: Matbaa-i Ebuzziya: 441-445.

Namık Kemâl(1327). Usûl-i Meşveret’e Da’ir Geçen Numerolarda Münderic Mektûbların Dördüncüsü”, **Külliyat-ı Kemâl Makalat-ı Siyasîye ve Edebiye**, I. Tertib, 3, İstanbul, Selanik Matbaası:207-209.

Namık Kemâl(1327a). “Şark Mes’alesi I”, **Külliyat-ı Kemâl Makalat-ı Siyasîye ve Edebiye**, I. Tertib, 3, İstanbul, Selanik Matbaası:1-9.

Namık Kemâl(1327b). “Şark Mes’alesi II”, **Külliyat-ı Kemâl Makalat-ı Siyasîye ve Edebiye**, I. Tertib, 3, İstanbul, Selanik Matbaası:9-20.

Namık Kemâl(1327c). “Şark Mes’alesi III”, **Külliyat-ı Kemâl Makalat-ı Siyasîye ve Edebiye**, I. Tertib, 3, İstanbul, Selanik Matbaası:21-26.

Namık Kemâl(1327d). “Avrupa Şark’ı Bilmez”, **Külliyat-ı Kemâl Makalat-ı Siyasîye ve Edebiye**, I. Tertib, 3, İstanbul, Selanik Matbaası: 339-344.

Namık Kemâl(1327e). “Hasta Adam”, **Külliyat-ı Kemâl Makalat-ı Siyasîye ve Edebiye**, I. Tertib, 3, İstanbul: Selanik Matbaası:97-101.

Özön M. N. (1997). **Namık Kemâl ve İbret Gazetesi**, İstanbul: Yapı Kredi Yayını.

Saib Ahmed(2008). **Şark Meselesi**, Yay. Haz. Saadetin Gömeç, 1. Baskı, Ankara: Akçağ Yayını. Anderson M. S. (2010), **Doğu Sorunu**, 2. Baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yayını.

Şahin Hasan(2006). “ Şark Meselesi Çerçevesinde Osmanlı-İngiliz İlişkilerine Genel Bir Bakış (Başlangıcından Paris Barışı’na Kadar)”, **A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, Prof. Dr. Zeki Başar Özel Sayısı, (29), Erzurum.

Tuncer Hüner(2000). **19. Yüzyılda Osmanlı-Avrupa İlişkileri**, Ankara: Ümit Yayını.